

Egy kádári év története

Mozaikok az 1971. esztendő mindennapjaiból*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.2.11>

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és a Kronosz Kiadó gondozásában, a *Közelmúltunk Hagyatéka* sorozatban jelent meg 2022-ben Papp István szerkesztésében az *1971. Egy tipikus kádári év?* című tanulmánykötet. A kiadvány a 2021. november 10-én, az ÁBTL dísztermében azonos címmel megrendezett konferencián elhangzott előadások lábjegyzetelt, tanulmányra bővített változatát adja közre. A tudományos tanácskozás célja az volt, hogy egy olyan év eseményeit járja körül a hétköznapi emberek nézőpontjából, amely nem tekinthető különösképpen sorsfordítóknak, ezért a történettudomány sem „kezeli olyan időpontként, melynek ismerete az érettségiző diákok és a művelt nagyközönség számára elvárható”. (7.) Éppen ezért az előadók nem az 1971-es esztendő „nagy történéseit” – például Rákosi Mátyás és Lukács György halála, Mindszenty József távozása Magyarországról – elemezték, hanem a hétköznapi emberek és események nézőpontjából közelítették a témához, a konszolidált Kádár-korszak¹ mindennapjaiba engedtek

* PAPP István (szerk.): *1971. Egy tipikus kádári év?* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Kronosz Kiadó, Budapest, 2022. 282 p.

¹ Az 1956 és 1963 közé tehető időszak vonatkozásában a történetírás képviselői közül ma már egyre kevesebben beszélnek egyértelmű rendszer-restaurációról. A politikai rendszer változatlansága mellett egyértelművé vált a különbség a Rákosi- és a Kádár-korszak között, ezért terjedhetett el a konszolidáció fogalmának használata. Ebből adódik, hogy az 1960-as évektől sokan konszolidált Kádár-korszakként hivatkoznak a 20. századi magyar történelemnek erre a periódusára. Gyarmati György például újabban konszolidált autori-

betekintést. Ennélfogva a tanulmánykötetben közreadott írások is jellemzően az 1971. év kisebb történéseit mutatják be különböző aspektusokból, azonban ezeket a szerzők az előzmények és utóhatások tágabb kontextusában értelmezik, így nem kizárólag egy esztendő, hanem az 1960-as és 1970-es évek világa elevenedik meg az olvasó előtt. A kötet a tudományos tanácskozás szekcióbeosztását követve négy fejezetben közli a tanulmányokat. A következőkben ezt a rendet tartva mutatom be röviden a kiadványban szereplő írásokat.

Papp István a szerkesztői előszóban rövid historiográfiai áttekintést nyújt a Kádár János névvel fémjelzett korszak gazdaság-, társadalom- és politikatörténeti irodalmáról, hangsúlyt helyezve az egyes szakterületek korszakot érintő belső periodizációi közötti eltolódások bemutatására.² Fontosnak tartotta kiemelni, hogy a Pető Iván és Szakács Sándor – a reform gondolatát szervező elvvé állító – gazdaságtörténeti munkájukban hangsúlyozzák, hogy az 1957 és 1968 közötti időszak mindenképp elkülönült korszaka az azt megelőző negyven év gazdaságtörténetének, az 1968-ban bevezetett reformok egyértelműen jelzik a korszakhatárt. Ezzel szemben az egyetemi oktatásban máig használt, Magyarország 20. századi történetét bemutató kötet szerzőjénél, Romsics Ignácnál nem jelent ilyen markáns választóvonalat az 1968-as esztendő. Ő két időintervallumra osztotta a Kádár-korszakot: az 1963-ig tartó megtorlás és az 1963–1989/1990 közé

ter rendszerként írta le a kádári berendezkedést. GYARMATI György: Csengőfrász – Kádárkolbász – Kádár-kocka. A pártállam Janus-arcú magyar modellje. In: RAINER M. János (szerk.): *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022. 153–183. Bár Kalmár Melinda már korábban felhívta a konszolidáció fogalmának használati korlátjaira a figyelmet – elfedi a működés egészének lényegét –, ő maga a szanalás definíciója mellett foglalt állást, azonban nem figyelhető meg jelentős eltolódás a meghatározás használatának tekintetében. KALMÁR Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 118.

² A kádárizmus historiográfiájáról összefoglalóan lásd bővebben többek között RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2011; RAINER M. János: A Kádár-korszak kutatása – közelmúlt és közeljövő. *Korunk*, XXIV/10. 2013. október. 3–13.; PAP Péter István: Kádárizmus a legújabb történeti irodalomban. In: RAINER M. János (szerk.): *Ezerkilencszáznyolcvankilenc. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet Alapítvány–Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2020. 299–327.

tehető konszolidált kádárizmus időszakára. Rainer M. János a kádárizmus értelmezését középpontba helyező, *Bevezetés a kádárizmusba* című kötetében a megtorlás időszakát követően két nagy periódust különböztet meg: nála 1963–1974 a szocialista rendszer megújításának, az ezt követő tíz esztendő pedig a megtorpanásnak és az útkeresésnek a szakasza. Valuch Tibor társadalomtörténeti összefoglalójában az 1963-tól 1981-ig terjedő időszakot nevezte klasszikus szocialista rendszernek, Földes György a külpolitika tekintetében 1969–1971. éveket jelölte meg a reformpolitika korszakának. (9–11.) Papp rövid szakirodalmi összefoglalója azért fontos, mert a kötetben szereplő írásoknak nem célja a korszak egészének különböző nézőpontokból történő értelmezése, azonban a nagy totál ismerete elengedhetetlen a tanulmányok mélyebb megértéséhez, így itt a korszakban kevésbé jártas szakmabeli és a laikus olvasó is kap egyfajta tájékoztatást a kérdés releváns irodalmáról, amely elősegítheti az elmélyülést a Kádár-kor történetében.

A *Társadalomtörténeti metszetek* című fejezet tanulmányai elsősorban arra keresik a választ, hogy egyes, szélesebb körben jelentkező társadalmi kihívásokra hogyan reagált a regnáló hatalom. Keller Márkus a lakhatás, Szőnyi Tamás a zenéjükkel és öltözködési stílusukkal lázadó fiatalok kérdését vizsgálja írásában. Bár Keller tanulmányának címe első olvasatra azt sugallja, hogy az kizárólag a békásmegyeri lakótelep kádári társadalomban betöltött szerepéről, a szocialista kispolgár lakóhelyéről ad részletes elemzést, egy nagyobb ívű áttekintésről van szó. A tanulmány nagy vonalakban ismerteti az 1960-as évek Budapestjének „katasztrofális” lakáshelyzetén (18.) keresztül azt, hogy az állami beavatkozás révén a lakhatás egyéni problémából hogyan vált társadalmi problémává. Kitér a családház-vita bemutatására, amelynek során a résztvevők arra keresték a választ, hogy milyen lakásformák felelnek meg a szocializmus társadalmi rendjének. Kilépve a diskurzusok keretéből, a tanulmány nagyobb részében annak elemzése kerül középpontba, hogy milyen megoldások születtek a lakhatás problémájára, és ezekben milyen szerepe volt az építészeti gondolatoknak. Ennek részeként ismerteti Keller a békásmegyeri lakótelep körüli kérdéseket, amely a

kortársak szemében inkább volt panelházak együttese, mintsem valódi otthon.

Szónyei a hazai beatkorszak történéseit bemutató írását hét T betűs fogalom köré csoportosítja. Ebből három az Aczél György nevével társított Kádár-kori kultúrpolitika lényegét fejezi ki (tilt, tűr, támogat), négy a szerző fogalma (találkozások, tiltakozások, tárgyalások, távozások), amelyekkel találóan szemlélteti az 1971-es hazai zenei élet fontosabb eseményeit. A tanulmány röviden áttekinti az 1960-as és 1970-es évek magyarországi kultúrpolitikájának alakulását, majd azt tárgyalja, milyen körülmények között találkozott a magyar zenei élet két meghatározó alakja, Cseh Tamás és Bereményi Géza, valamint az LGT tagjai, továbbá bemutatja az Illés együttest ért szankciókat és az azok következtében kialakult tiltakozás krónikáját. Kitér az Illés Lajos és Aczél György között zajlott tárgyalásra, amelynek következtében 1971-től megszűntek az Illés zenekarra vonatkozó tiltások, újra lemezt készíthettek, koncertezhettek. Végül a Magyarországot elhagyó zenészek távozásának körülményeit ismerteti. A tanulmányból jól kirajzolódik, hogy a politikai hatalom képviselőinek fejtörést okozott a zenéjükkel és külsőségeikkel lázadó fiatal zenészek csoportja, amit alátámaszthat állambiztonsági megfigyelésük is.

Az *Állambiztonsági történetek* című egység három tanulmánya közül kettő a különböző vallásfelekezetek tevékenységének állambiztonsági kontrolljáról, egy pedig a külföldön élő és tevékenykedő, 1971-ben fizikai Nobel-díjat nyert Gábor Dénes megfigyelésének történetéről ad részletes áttekintést. Novák Attila az ortodox zsidó zarándoklatok – amelyek a csodarabbik sírjainak meglátogatását jelentették – Kádár-kori históriájának elemzése során kiemelten foglalkozik a második világháború utáni ortodoxia jeles képviselőjével, Schück Jenővel, akinek szerepe megkerülhetetlen a hazai zarándoklatok értelmezése során. Az ő tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy az állami szervek részéről óvatos nyitást lehetett megfigyelni a zarándoklatok tekintetében, ami mögött persze meghúzódott annak felismerése is, hogy a külföldi ortodoxia magyar ügyekben apolitikus volt, valamint turisztikai célú látogatósaik bevételi forrást jelenthettek a magyar népgazdaságnak. (74.) Ennek ellenére a zarándoklatokat 1969 és

1975 között az állambiztonság figyelemmel kísérte, ezek azonban nem jelentettek önálló témát a szerv számára, mindig egy-egy megfigyeléssorozat részét képezték.

Az ifjúság iskolai nevelésével évszázadokon keresztül elsősorban az egyházak foglalkoztak, s nem véletlen, hogy a második világháború után az egyik kiemelkedő politikai kérdéssé az iskolák államosítása vált, amelyre 1948 júniusában került sor. Bár különbség figyelhető meg a Rákosi- és a Kádár-korszak egyházakkal kapcsolatos céljait illetően – előbbi megsemmisíteni, utóbbi hatalma eszközüvé kívánta tenni őket –, abban azonban megegyeztek, hogy az egyházak tevékenységét igyekeztek korlátozni. (90.) Vörös Géza ennek a folyamatnak egy szeletébe enged betekintést. Tanulmányában a 19. század végén esztergomi egyházmegyes papok által életre hívott, fiatalok katolikus szellemű nevelésével foglalkozó, a szerzetességhez hasonló, de fogadalom nélküli Regnum Marianum közösség képviselőit, valamint a szegény és árva gyerekeket maga köré gyűjtő, növendékeinek csoportját csak Sasfiókákként emlegető Regöczi Istvánt ért büntetőeljárások történetét elemzi. Mindkét ügyben 1971–1972-ben születtek meg az elmarasztaló ítéletek.

A tematikus blokk leghosszabb és legösszetettebb tanulmánya Szekér Nóra Gábor Dénes Nobel-díjas fizikus állambiztonsági megfigyelését elemző írása. A szerző a fizikushoz kapcsolódó tevékenységen keresztül szemlélteti, hogy az állambiztonság milyen célokkal kezdett külföldön élő híres célszemélyek tanulmányozásába (tudományos hírszerzés, emigrációs politika, hivatalos kapcsolat kiépítése), e folyamat milyen összetett lehetett. A tanulmány kiemeli, hogy a hazai vezetők elképzelése szerint a nagy nevű emigráns személyek hazalátogatása igazolta volna a rendszer elfogadottságát, amely motívum fontos szerepet játszott abban, hogy Gábor Dénest is tanulmányozni kezdték „Carter” fedőnéven. A hosszú előkészítő munka ugyanakkor ebben az esetben nem érte el a célját. Szekér írása amellet, hogy részletesen elemzi Gábor állambiztonsági megfigyelésének történetét, betekintést nyújt a hálózat külföldi munkamódszereibe, valamint értékes tudománytörténeti adalékokkal is szolgál.

Az *Alternatívák a rendszeren belül* fejezet Bartha Eszter és Pap Milán előadásának kéziratát foglalja magába. Bartha tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy összevessen három munkáséletutat, a munkásírónak kikiáltott – bár a munkásállam kritikáját megfogalmazó – Fejes Endre és Kertész Ákos munkásábrázolásával. Ennek során a felfelé történő mobilitás csatornáit kihasználni igyekvő munkások életútja, valamint a *Makra* és a *Rozsdatemető* című alkotások szereplőit ért kihívások között keres párhuzamot vagy éppen különbségeket. Bartha véleménye szerint az alkotások azért lehettek sikeresek a korban, mert sok munkás tudott azonosulni a szereplők helyzetével, ennek ellenére a regények hősei és az elemzett interjúalanyok élettörténetei között különbség figyelhető meg. Míg a fiktív szereplők kitörésének a kudarc a komfortzónához való ragaszkodásban keresendő, addig a megkérdezett, különböző háttérrel rendelkező munkások hiába tettek felemelkedésükért, gyakran fizikai és társadalmi korlátokba ütköztek. Bartha kiemeli, hogy a gender típusú megközelítés ritka a hazai munkástörténet-írásban, ezért külön figyelmet szentel egy, a gyermekeit egyedül nevelő munkásnő életútja felvázolásának. Ennek során hangsúlyt kap, hogy a munkásnők leginkább a férjükön keresztül érvényesülhettek, az egyedülállók előtt rendszerint bezáródtak a mobilitás csatornáik. Ez a jelenség kritikusan megjelenik a *Makrában* és a *Rozsdatemetőben* is.

Pap Milán az MSZMP által kezdeményezett, az 1960-as, 1970-es évek fordulóján kibontakozó óvatos reformtörekvések során kidolgozott új választási törvény alapján megtartott 1971. évi választást helyezi elemzésének középpontjába. Tanulmányában kiemeli, hogy az 1970. évi III. törvény az első lépést jelentette a valós politikai reprezentáció felé, elviekben demokratizálta a képviselő-jelölés szabályait, azonban a hatalmi struktúra változatlansága miatt a gyakorlatban ez nem valósulhatott meg. Ennek ellenére volt, aki próbára tette a rendszer működését, ezért alakulhatott ki az Óbudai 6. számú választókerületben valós verseny a parlamenti mandátumért. Az elemzés ennek a választási küzdelemnek a folyamatát szemlélteti, röviden bemutatja a Hazafias Népfront jelöltjével szemben győztesként kikerült Szép

Zoltán parlamenti tevékenységét és későbbi ellehetetlenítését. A tanulmányból kirajzolódik egyrészt egy atipikus, másrészt egy tipikus pályáiv. Szép pályafutása atipikusnak tekinthető abból a szempontból, hogy egy, a hatalom által uralt terepen és annak akarata ellenére tudott sikert elérni és rövid politikai karriert befutni. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy mandátuma 1975. évi lejártát követően a rendszer kereteit újraértelmezni, tagítani igyekvők sorsára jutott, tipikusnak értékelhető.

A kötet utolsó, *A továbbélő múlt* című fejezete első tanulmányának középpontjában a Magyarországon 1971-ben megjelent *Balladák könyve* és szerzője, Kallós Zoltán áll. Ablonczy Bálint elsősorban azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy miben látták a kortársak a kötet jelentőségét, hogyan vált Kallós az egyik legmeghatározóbb romániai magyar értelmiségivé, és miként álltak ki érte külföldi jogvédő, illetve magyarországi társadalmi és állami hálózatok letartóztatása után. (194.) Tekintve, hogy Ablonczy véleménye alapján a mű és szerzőjének munkássága nagypolitikai dimenzióban is értelmezhető, a tanulmány a *Balladák könyve* keletkezéstörténetének bemutatása és a szerző életútjának rövid ismertetése mellett a magyar–román kapcsolatok alakulását is alaposan körüljárja, kitérve arra, hogy abban milyen szerep jutott Kallós kötetének. Mindemellett szól a szerzőt ért retorziókról, illetve az ennek nyomán kibontakozott szolidaritási hullámról, melynek nem elhanyagolható részét képezte a magyar állambiztonság aktivizálódása Kallós szabadságra helyezése érdekében.

Bognár Bulcsu azt vizsgálja, hogy milyen utat járt be Erdei Ferenc a társadalomkutató munkásságának zárását jelentő, 1971-ben megjelent *Város és vidéke* című munka megírásáig. Bognár a művet Erdei szociografikus életművének tükrében és a társadalmi hatások alapján tanulmányozza, s ezen keresztül igyekszik megragadni a szerző gondolkodásának fejlődését. (211.) A tanulmányban áttekinti azokat a fordulatokat, amelyek Erdei korai, 1945 előtti elemzései óta formálták társadalomszemléletét, melynek során hangsúlyos szerepet kap a társadalomtudós politikai szerepvállalásának és nézeteinek bemutatása. Ennek köszönhetően szépen körvonalazódik, hogy Erdei szemléletmód-

ja az 1945 utáni, politikailag turbulens időszakban a szakítások-visszatérések fogalompár mentén is értelmezhető.

A fejezet utolsó írásában Papp István a magyar kormány hivatalos elnevezései körül kialakult, a hatalom birtokosainak a jogalkotásban testet öltő „belső vívódásának” történetét tárja fel. Egy olyan kérdésre összpontosít, amely a korban az átlagemberek közül nem sok mindenkit foglalkoztathatott, a politikai hatalom birtokosainak viszont égető legitimációs problémát okozott. A tanulmány nyomon követi, hogyan jutott el a hivatalos szóhasználat a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megnevezéstől a Minisztertanács használatáig, aminek során világossá válik, miért vált kényelmetlenné a „forradalmi” jelző a rendpártiságot előnyben részesítő Kádár János és az MSZMP vezetése számára. Bár a cím hallatán az írás elsöre száraz politikai és közjogi elemzésnek tűnhet, Papp közérthető és olvasmányos formában tárlja a csak látszatra marginálisnak tűnő kérdést.

Az *Utószó*ban Takács Tibor a korszak jellegzetességeinek felvillantása mellett reflektál a kötetben szereplő tanulmányokra, és keresi a választ a címben feltett kérdésre: tipikusnak tekinthető-e az 1971. esztendő? Az 1970-es évek elejére a hatalom túl volt a megtorláson és az amnesztián, a mezőgazdaság kollektivizálásán, valamint az 1968-as reformok bevezetésén, ezért első olvasatra 1971 egy békés, konszolidált, tipikus évnek tűnhet. (258.) Azonban – ahogy azt a kötet tanulmányai is tükrözik – a látszólagos mozdulatlanság mögött komoly változások zajlottak, ennek ellenére a rendszer maga stabilnak tűnt, abban az értelemben is, hogy volt, ami állandósult. Ennek a gondolatsornak a mentén jut el Takács végkövetkeztetéséig: „Minden változik. Minden mozdulatlan. [...] 1971 tipikus év volt.” (264.)

A tanulmánykötetről összességben elmondható, hogy elérte a bevezetőben megfogalmazott célját, nevezetesen, hogy különböző nézőpontokból bemutassa, milyen volt az élet 1971-ben Magyarországon. Bár a kiadvány nem törekszik a Kádár-korszak egészének átfogó értelmezésére, ennek ellenére a benne szereplő tanulmányok nemcsak pillanatfelvételek az 1960-as és 1970-es évek fordulójáról, hanem különféle aspektusokból tájékoztatnak a rendszer működési mechanizmusáról, a hatalmat birtokló

párt és a társadalom viszonyáról. Egyetlen hiányossága, hogy a tanulmányok sorát nem gazdagítja olyan elemző írás, amely középpontjába az 1968-as gazdasági reform mindennapi életre gyakorolt hatását helyezi, pedig a gazdaság vonatkozásában is 1971 még teljes reformévnek számított. Bemutatásra kerülhetett volna, hogy a változások miként jelentek meg, és milyen befolyást gyakoroltak a munka vagy a fogyasztás világára, illetve a mezőgazdaságban végbement folyamatoknak is érdemes lett volna figyelmet szentelni.

A tanulmánykötet egyik fő erénye, hogy a szűkebben vett történelmi szakma képviselői mellett a korszak története iránt érdeklődő laikus olvasók is haszonnal forgathatják, ugyanis a benne szereplő írások mellett, hogy alapos szaktanulmányok, közérthető formában adják közre a friss kutatások eredményeit. A közérthetőséget elősegíti, hogy a tanulmányok a hétköznapi ember mindennapjai felől közelítenek a korszakhoz, így olyan témákat dolgoznak fel (lakótelepek, zenei és olvasmányélmények, vallási kérdések stb.), amelyeket sokak testközelből ismerhetnek, valamint a korban használt, azonban ma már kevésbé ismert fogalmak (mint az állambiztonság által használt szakzsargon) megmagyarázása sem marad el. Mindemellett az elemzések elősegítik a Kádár János névvel fémjelzett korszakban való elmélyülés lehetőségét is, ugyanis azok bőséges szakirodalmat mozgatnak, ami egyrészt a tanulmányok alaposságának egyik fontos mutatója, másrészt az irodalomjegyzék a laikus olvasók számára iránytűül is szolgál. A tanulmánykötet széles körű megismerhetőségének egyetlen korlátja, hogy bolti forgalomban nem kapható, a Szaktárs portálon a magyarországi közgyűjtemények és felsőoktatási intézmények hálózatáról belépve ingyenesen, egyéb hálózatról egy ma már csekélynek tekinthető összeg megfizetése ellenében azonban olvasható.